

L'agricultura social com a estratègia per al desenvolupament local

Diputació
Barcelona

La Diputació de Barcelona es caracteritza per la seva naturalesa local, de suport i cooperació amb els municipis. Per complir aquests objectius, ha desenvolupat un model estrictament municipalista, que té el seu referent en l'establiment de xarxes de gestió amb els ajuntaments per aportar mitjans tècnics, coneixement i experiència, assessorament, recursos econòmics i suport a la gestió dels serveis municipals.

La col·lecció «Elements d'Innovació i Estratègia» és una iniciativa de l'Oficina Tècnica d'Estratègies per al Desenvolupament Econòmic de la Diputació de Barcelona. El seu objectiu és promoure la reflexió i el debat sobre el desenvolupament econòmic i explorar àmbits d'interès per a la intervenció territorial des de la perspectiva local.

Aquesta és una col·lecció de textos d'autor de reconegut prestigi professional i acadèmic. La Diputació de Barcelona no comparteix necessàriament les opinions aquí publicades.

Autor

Camille Evard, Fundació CEDRICAT

Marta Rancaño i Conejero, Fundació CEDRICAT

Coordinació de la col·lecció

Jordi Boixader Solé, Oficina Tècnica d'Estratègies per al Desenvolupament Econòmic,
Àrea de Desenvolupament Econòmic Local, Diputació de Barcelona

© Diputació de Barcelona

Març de 2015

Edició i coordinació: Gabinet de Premsa i Comunicació de la Diputació de Barcelona

Dipòsit legal: B 8072-2015

Índex

Introducció	4
1. Context	5
1.1. Context europeu	5
1.2. Context català	6
2. Aportacions de l'agricultura social al desenvolupament local	13
2.1. Ocupació, apoderament i millora de la salut de col·lectius en risc d'exclusió ...	13
2.2. Diversificació econòmica i dinamització agroecològica	15
2.3. Dotació i millora de serveis a les àrees rurals	16
2.4. Cooperació publicoprivada, creació de xarxes i promoció de la nova economia: un canvi de paradigma social	17
3. Recomanacions per impulsar l'agricultura social a Catalunya	19
3.1. L'agricultura social, un sector amb potencialitats, però també amb problemes clau i debilitats	19
3.2. Cinc eixos per treballar en una estratègia d'impuls de l'agricultura social arreu de Catalunya	19
Bibliografia	22

Introducció

Des del final del segle xx, les experiències d'agricultura social s'han anat multiplicant arreu d'Europa fins al punt que el Comitè Econòmic i Social Europeu (CESE) va dedicar-li una sessió de treball el desembre de 2012 i, d'aquesta manera, va donar-li l'atenció i la importància que requereix. Fruit d'aquesta reflexió, es va publicar un dictamen que recull una sèrie de conclusions i recomanacions entorn de l'agricultura social amb l'objectiu de donar-la a conèixer i, alhora, incentivar el desenvolupament de polítiques que tinguin en compte aquest concepte innovador.

Aquest article proposa una visió general de l'agricultura social a Catalunya a través dels resultats del projecte de recerca *L'agricultura social en el desenvolupament local i en l'ocupació de col·lectius en risc de marginació social*, dins del Programa RecerCaixa¹. En el marc d'aquest projecte, s'estudia l'agricultura social en el desenvolupament local i en l'ocupació per a col·lectius amb risc de marginació i es pretén proporcionar eines i elements de reflexió per poder comprendre totes les facetes i les possibilitats que aquesta ofereix i, alhora, proporcionar eines a l'Administració perquè pugui promoure-la.

En síntesi, el projecte de RecerCaixa ha identificat les següents aportacions de l'agricultura social al desenvolupament local: ocupació, apoderament i millora de la salut de persones en risc d'exclusió; diversificació econòmica i dinamització agroecològica; dotació i millora de serveis a les àrees rurals, i cooperació publicoprivada, creació de xarxes i promoció de l'economia social (un canvi de paradigma social).

¹ Aquest article ha estat elaborat en el marc del projecte *L'agricultura social en el desenvolupament local i en l'ocupació per a col·lectius amb risc de marginació*, finançat pel Programa RecerCaixa (2011ACUP00023), realitzat conjuntament pel Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona i la Fundació Centre de Desenvolupament Rural Integrat de Catalunya (CEDRICAT). L'equip del projecte està format per Anna Badia, Maria Barrachina, Carles Guirado, Antoni F. Tulla (IP), Natàlia Valldeperas i Ana Vera (Departament de Geografia, UAB), i Camille Evard, Imma Pallarès i Marta Rancaño (CEDRICAT).

1. Context

1.1. Context europeu

Des de la dècada de 1970 (Di Iacovo, 2006) estan sorgint iniciatives innovadores d'agricultura social (en endavant, AS) a tot Europa i comencen a desenvolupar-se projectes d'investigació d'abast europeu, com ara Cost Action 866 - Green Care i el projecte So Far, que posen de manifest el potencial de l'AS per promoure el desenvolupament local. Si bé l'ús de la natura com a entorn terapèutic compta amb una llarga tradició, l'AS és un concepte innovador, en tant que associa tres elements que fins llavors s'abordaven per separat: l'agricultura multifuncional, els serveis socials i l'atenció sanitària.

El concepte d'AS conviu amb diferents terminologies que han anat sorgint vinculades a les diferents maneres d'entendre-la i aplicar-la. Així doncs, trobem experiències que fan referència a Social Farming, Farming for Health, Green Care, Health Care, Horticultural Therapy, entre d'altres. Totes tenen en comú que permeten a les persones amb dificultats recuperar el contacte amb una activitat productiva i amb la natura, alhora que contribueixen al seu benestar, a la millora del seu estat de salut i a la seva integració social, i faciliten l'aprenentatge, incrementen l'autoestima i, consegüentment, la participació en la vida social (Dictamen del Comitè Econòmic i Social Europeu sobre el tema «L'agricultura social, els serveis assistencials ecològics i les polítiques sociosanitàries» 2013/C 44/07).

La manera com s'implementa l'AS en els diversos països de la UE està estretament vinculada al model que segueix cada estat membre a l'hora d'entendre i desplegar l'estat del benestar i, concretament, els serveis socials i sanitaris. Així doncs, l'AS arreu d'Europa s'ha implantat en el marc de quatre models diferenciats d'estat del benestar (G. Esping-Andersen, 1990):

- Model sociodemocràtic: garanteix l'accés de tots els ciutadans als serveis fonamentals, mitjançant un sistema impositiu amb taxes elevades. Es troba als països nòrdics (Dinamarca, Suècia, Finlàndia i Holanda).
- Model corporativista/conservador: es basa en la preservació de l'estatut social dels ciutadans i l'accés als serveis bàsics mitjançant contribucions sobre els salaris i les pensions, així com taxes elevades sobre el consum i el treball. Es dona als països del centre d'Europa (Alemanya, França, Àustria, Bèlgica i Luxemburg).
- Model liberal: es basa en ajuts per a les famílies que tenen majors dificultats econòmiques i socials i compta amb moviments importants de voluntariat que ofereixen els serveis que necessita la comunitat. Aquest model el trobem als països anglòfons (el Regne Unit, Irlanda i, més enllà d'Europa, als Estats Units).

- Model mediterrani: es tracta d'una barreja de components dels tres models anteriors, en el qual tant l'Estat com els agents privats proporcionen els serveis bàsics i, a més, el treball de voluntariat i les famílies tenen un pes important en la provisió d'aquests serveis allà on l'Estat no arriba (Itàlia, Espanya, Portugal i Grècia).

En aquest context, observem tres plantejaments diferents arreu d'Europa quant a les experiències d'AS existents (Dictamen del Comitè Econòmic i Social Europeu sobre el tema «L'agricultura social, els serveis assistencials ecològics i les polítiques sociosanitàries» 2013/C 44/07):

- El plantejament institucional: són principalment les institucions públiques o sanitàries les que ofereixen o donen suport a projectes d'AS. Aquest plantejament és predominant a Alemanya, França, Irlanda i Eslovènia.
- El plantejament privat: es basa en projectes individuals d'AS impulsats des de granges terapèutiques, als Països Baixos, Bèlgica i Flandes.
- El plantejament mixt: és una barreja dels dos plantejaments anteriors i es basa principalment en la realització de projectes d'AS a través de cooperatives socials i granges privades. Està especialment desenvolupat a Itàlia.

Les fonts de finançament difereixen d'un país a l'altre i donen lloc a diferents tipologies d'experiències arreu d'Europa:

- Projectes públics i accions caritatives basades en associacions sense afany de lucre (Itàlia i França) i cooperatives socials (Itàlia).
- Fons públics destinats a les estructures públiques (Alemanya, Irlanda, Eslovènia) a les explotacions agrícoles.
- Política de desenvolupament rural amb l'objectiu d'incentivar la creació i el desenvolupament de granges socials entre 2007 i 2013 (Itàlia).
- Ingressos obtinguts amb la comercialització dels productes (França i Itàlia).

En resum, no hi ha un patró únic d'AS a Europa i, tot i que hi ha diferents models de funcionament, plantejaments i fons de finançament, la realitat dels promotors de projectes i de les entitats que actuen en aquest camp és molt complexa. L'estudi realitzat a Catalunya ens confirma aquesta tendència.

1.2. Context català

En el context català, si bé comptem amb experiències pioneres d'AS, el projecte de RecerCaixa que es va desenvolupar és la primera investigació que es duu a terme sobre l'estat actual i el potencial de l'AS a Catalunya. En els projectes de recerca que s'han desenvolupat els darrers anys a Europa, tampoc no hi ha pres part cap entitat de l'Estat espanyol, motiu pel qual els resultats d'aquests projectes no inclouen cap anàlisi sobre l'AS a l'Estat.

En aquest article s'explora l'AS com a estratègia per al desenvolupament local, entenent com a AS el conjunt d'experiències que empren els recursos locals, agraris i/o naturals,

per promoure la salut, l'ocupació i l'apoderament de col·lectius en risc d'exclusió social, principalment a les àrees rurals i periurbanes, a través de l'activitat agrària i derivades.

Fruit de la recerca realitzada, i sobre la base de la definició d'AS de la qual parteix aquest projecte, s'han identificat 42 entitats d'AS arreu de Catalunya, de les quals 33 s'hi dediquen exclusivament i 9 combinen activitats d'AS amb d'altres, com ara les de jardineria. L'AS pot fer referència a l'activitat pròpiament agrícola o de transformació agroalimentària de la matèria primera, que prové d'una explotació agrària coneguda; és a dir, manté en tot moment la traçabilitat del producte i un vincle estret amb l'explotació d'origen, que pot fer referència a activitats de restauració i càtering, o a artesanía d'arts i oficis a partir de productes agraris, com per exemple la llana o la fusta. La major part d'iniciatives d'AS empen recursos d'àmbit local i és per això que l'entorn on s'ubiquen condiciona la tria de l'activitat i l'accessibilitat a matèries primeres o a terres amb les característiques necessàries per tirar endavant el projecte. Són d'àmbit català i es poden desenvolupar en medi rural, periurbà o bé urbà, sempre que utilitzin recursos locals i, en particular, matèries primeres agrícoles locals.

Tipologies d'activitats d'AS

En concret, les tipologies d'activitats d'AS que es poden identificar a Catalunya són les següents:

- Treballs forestals. Hi ha experiències que combinen la serradora i la fabricació de palets de fusta; d'altres, la silvicultura i els treballs forestals, i d'altres, els treballs forestals i els serveis ambientals.
- Agricultura. Trobem experiències centrades en l'horticultura ecològica; d'altres, en l'agricultura ecològica; algunes que combinen agricultura ecològica i transformació agroalimentària, i, finalment, diversos horts urbans.
- Alimentació. N'hi ha que es defineixen genèricament com a activitats d'alimentació; d'altres que especifiquen que produeixen ous; algunes d'elaboració de productes làctics frescos, i, finalment, les que combinen alimentació i artesanía alimentària.
- Artesania. Inclouen, bàsicament, les activitats d'artesanía d'arts i oficis que es proveeixen de matèria primera del medi agrari local (per exemple, llana d'ovella).
- Serveis. N'hi ha de restauració i hostaleria; d'altres que ofereixen servei de càtering, i d'altres d'educació ambiental.

L'activitat majoritària en els projectes d'AS és l'agricultura, principalment l'horticultura, la qual compta amb un total de 22 entitats (52%). En segon lloc, es troba l'alimentació, que compta amb 11 projectes (26%), activitat en la qual predomina la transformació de productes làctics. L'oferta de serveis per part de projectes d'AS és l'activitat principal de 4 entitats, i la restauració i el càtering són, principalment, els més representats. Entre les activitats menys representades consten els treballs forestals i l'artesanía, amb 3 entitats (7%) i 2 entitats (5%), respectivament.

Pel que fa a la forma jurídica que prenen les entitats d'AS, observem que es tracta majoritàriament d'experiències impulsades des d'institucions privades, algunes amb ànim de

lucre, com ara empreses privades o cooperatives, i d'altres sense ànim de lucre, com ara les associacions o les fundacions. Tanmateix, també hi ha empreses de caràcter privat o publicoprivat, impulsades únicament des de l'Administració pública o de manera conjunta amb el sector privat, a través d'institucions com ara consorcis o grups de cooperació publicoprivada.

La distribució de les fórmules jurídiques de les entitats que impulsen iniciatives o projectes d'AS a Catalunya és la següent:

- Fundació privada sense ànim de lucre (19 entitats)
- Empresa privada (13 entitats)
- Associació privada sense ànim de lucre (8 entitats)
- Cooperativa (7 entitats)
- Entitats públiques (4 entitats)

Modalitats d'inserció dels col·lectius en risc d'exclusió social

A més a més de la forma jurídica de les entitats d'AS, cal destacar les modalitats d'inserció que adopten les entitats promotores de cara a inserir els col·lectius en risc d'exclusió social. Aquesta inserció sociolaboral es fa majoritàriament a través dels centres especials de treball i empreses d'inserció.

D'una banda, els centres especials de treball (CET) són «empreses que garanteixen un treball remunerat a persones amb discapacitat, ja sigui física, intel·lectual o sensorial, mitjançant la seva integració sociolaboral». Són empreses que ajuden a la integració posterior del treballador en tant que són un mitjà d'accés al règim normal de treball, sempre que la persona en qüestió estigui preparada per fer el pas. Algunes de les entitats identificades en aquest projecte han acompanyat la incorporació d'un o de diversos dels seus treballadors a l'empresa ordinària. Tanmateix, hi ha CET que es consideren finalistes i el seu objectiu principal és garantir el benestar i la integració de la persona en la pròpia empresa en lloc de preocupar-se per la seva inserció al mercat laboral ordinari. A continuació esmentem algunes de les característiques que defineixen els CET:

a) Contractació de persones amb discapacitats. L'empresa ha d'ocupar a la seva plantilla un mínim del 70% de persones amb un grau de discapacitat igual o superior a un 33%. Fins i tot, alguns CET tenen fins al 90% de la plantilla ocupada per persones amb discapacitats. Segons marca la llei, és imprescindible que els treballadors i les treballadores d'un CET disposin del Certificat de reconeixement de discapacitat per poder ocupar un lloc de treball a l'empresa i acollir-se a prestacions econòmiques i accions assistencials. Es tracta d'un certificat oficial que lliura el Departament de Benestar Social i Família de la Generalitat de Catalunya després que cada cas passi per un curós procés d'avaluació per tal de determinar el grau de discapacitat.

b) Creació i forma jurídica dels CET. Poden tenir caràcter públic o privat i poden ser creats per les administracions públiques (directament o bé en col·laboració amb altres organismes), per entitats o per persones físiques, persones jurídiques o comunitats de béns amb capacitat jurídica. Per tal de crear un CET, l'entitat que l'impulsa l'ha de donar d'alta mit-

jançant la inscripció al Registre de Centres Especials de Treball de Catalunya.² A més, en els estatuts de l'entitat ha de constar que el seu objecte principal és el de constituir una entitat amb aquesta forma jurídica, la qual estarà regulada per la Llei 13/1982.³ El CET ha de poder justificar, mitjançant un estudi econòmic, les possibilitats de viabilitat i subsistència del centre per al compliment dels seus fins. Finalment, s'ha de preveure tenir el personal tècnic i de suport amb la titulació professional en funció de l'activitat que requereixi el centre i que sigui adequada per acompanyar les persones que hi treballin.

c) Subvencions, incentius i ajuts per als CET. Els ajuts destinats a donar suport a la tasca social que porten a terme els CET són «subvencions destinades al foment de la integració laboral de persones amb discapacitat amb l'objectiu de finançar, totalment o parcialment, programes de foment per a la inserció laboral de persones amb discapacitats que es realitzi de manera exclusiva en aquests centres». L'accés a aquestes subvencions es limita a la creació de nous CET i a la contractació de nou personal amb l'objectiu d'ampliar la plantilla existent en aquells que ja es troben en funcionament. D'altra banda, l'Administració pública també ofereix ajuts específics per mantenir els llocs de treball als CET, a través de bonificacions en el pagament de la seguretat social, de subvencions per a l'externalització de competències en matèria d'ocupació i d'atenció a persones amb discapacitat i de beneficis fiscals. Els CET poden beneficiar-se d'una sèrie d'incentius i ajuts, l'import dels quals varia en funció del percentatge de persones amb discapacitat ocupades a la plantilla. Els ajuts es poden consultar a la pàgina web de l'Oficina Virtual de Tràmits (OVT) de la Generalitat de Catalunya en l'apartat d'«Inserció Sociolaboral».⁴

D'altra banda, les empreses d'inserció⁵ (EI) es caracteritzen perquè porten a terme activitats econòmiques de producció de béns i de prestació de serveis amb la finalitat de promoure la integració sociolaboral de persones en situació de risc d'exclusió social. Qualsevol societat mercantil o cooperativa pot sol·licitar la qualificació com a empresa d'inserció, i inscriure's al Registre Administratiu d'Empreses d'Inserció Sociolaboral de Catalunya. En aquest sentit, no és tant una forma jurídica, sinó una categoria que se sol·licita de manera posterior a la creació de l'empresa. Pel que fa al tipus de col·lectius que insereixen, són principalment persones en situació d'exclusió social o en risc de patir processos de marginació severa, tal com ho especifica la Llei 27/2002, de 20 de desembre, article 2, i que per aquest motiu mostren dificultats d'inserció al mercat laboral ordinari. Alguns dels col·lectius que podrien ocupar-se en empreses d'inserció són:

- Persones amb disminució física, psíquica i sensorial o amb malalties mentals.
- Persones beneficiàries de la RMI.

² Ordre de 12 de juny de 1992, per la qual es crea el Registre de Centres Especials de Treball, *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 1610 (22 juny 1992).

³ Llei 13/1982, de 7 d'abril, d'integració social dels minusvàlids, *Butlletí Oficial de l'Estat*, núm. 103 (30 abril 1982) i, en particular, els articles del títol VII sobre integració de minusvàlids.

⁴ Aquestes i altres convocatòries de subvencions que depenen de la Generalitat de Catalunya i a les quals poden accedir els CET es recullen a la pàgina web de l'Oficina Virtual de Tràmits. Es poden consultar de manera actualitzada en aquest enllaç: <http://ves.cat/hssm>.

⁵ Llei 27/2002, de 20 de desembre, sobre mesures legislatives per a regular les empreses d'inserció sociolaboral.

- Persones que no poden ser destinatàries de la RMI perquè no compleixen l'article 4 de la Llei 10/1997⁶ en el qual s'esmenten els requisits per beneficiar-se'n.
- Joves majors de 16 anys i menors de 30 anys que procedeixen de centres de protecció de menors.
- Persones amb problemes de drogoaddicció o alcoholisme en procés de rehabilitació i reinserció social.
- Persones internes de centres penitenciaris autoritzats per accedir al món laboral, així com persones en llibertat condicional i persones que ja han complert condemna.
- Persones que no puguin beneficiar-se de la RMI però que, segons els criteris dels serveis socials competents, es troben en risc d'exclusió social.
- Persones en situació d'atur de llarga durada majors de 45 anys.

Segueixen sent empreses ordinàries, a diferència d'altres formes jurídiques constituïdes exclusivament per a l'ocupació de certs col·lectius, com és el cas dels CET. Aquest fet queda reflectit en les línies d'ajuts i subvencions, el sistema de contractació i el model de negoci, entre d'altres. En resum, l'empresa d'inserció s'adreça a aquelles persones en dificultats i que desitgen integrar-se en el mercat de treball ordinari, però que, per fer-ho, necessiten una via d'accés que els permeti desenvolupar les seves aptituds professionals. De la mateixa manera que per als CET, existeix el Registre Administratiu d'Empreses d'Inserció Sociolaboral de Catalunya en el qual s'ha d'inscriure una empresa per completar la seva donada d'alta com a empresa d'inserció a Catalunya. El tràmit es porta a terme a través del Departament d'Empresa i d'Ocupació de la Generalitat.

Col·lectius beneficiaris

L'AS, tal com es va definir en el marc del projecte de RecerCaixa, busca promoure la inserció sociolaboral de persones en risc d'exclusió social i ho fa principalment amb els col·lectius següents:

- Les persones amb discapacitats físiques, intel·lectuals, sensorials, amb malaltia mental o amb trastorn mental sever, així com les persones afectades de traumes cranioencefàlics o danys cerebrals adquirits formen el col·lectiu majoritari, atès que representen el 75% dels col·lectius ocupats per les experiències d'AS identificades (32 experiències).
- Les persones en risc d'exclusió social constitueixen també un col·lectiu integrat per 10 entitats.
- Els joves procedents de centres de menors o en situació de fracàs escolar amb certes dificultats per integrar-se en empreses ordinàries del mercat laboral estan representats per només 1 experiència.

⁶ Article 6 de la Llei 10/1997, de 3 de juliol, de la renda mínima d'inserció, *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 2435 (17 juliol 1997), amb els requisits per ser titular de les prestacions de la renda mínima d'inserció.

Nombre de treballadors

Les entitats d'AS detectades en el marc del projecte de RecerCaixa són principalment petites i mitjanes empreses o entitats de menys de 25 de treballadors. A més, cal remarcar que 17 es caracteritzen per ser microempreses, és a dir, empreses amb un màxim de 10 treballadors en plantilla. Una altra dada interessant és la de la proporció real de treballadors en risc d'exclusió social respecte a la plantilla total. En la major part de les entitats d'AS, els treballadors en risc d'exclusió social representen un mínim del 50% de la plantilla, la qual cosa confirma el compliment dels requisits de contractació, tant en els CET (plantilla formada per un 70% mínim de persones amb discapacitats) com en les EI (plantilla formada entre un 30% mínim i un 70% màxim de persones en risc d'exclusió social).

Comercialització de productes i serveis

La comercialització de productes provinents d'un sector encara poc conegut pel «gran públic» pot constituir, sovint, el coll d'ampolla d'un projecte, en tant que costa identificar els circuits de distribució més adients per arribar al client. Tanmateix, els productes ecològics i locals estan adquirint quotes de mercat cada cop més grans, la qual cosa facilita la introducció de productes d'economia social i solidària com ara els provinents de l'AS, en tant que defensen uns valors ètics i una tasca social destacada. Part de les entitats d'AS aposten per un model d'acord amb els criteris agroecològics (que defineixen la majoria dels projectes identificats a Catalunya) i en el qual s'empren circuits curts de comercialització mitjançant la venda directa a restaurants, cooperatives de consum, cuines centrals, o amb un intermediari, com són els distribuïdors de productes ecològics, cuines d'escoles o residències i, fins i tot, botigues de productes ecològics o amb valor social.

Recursos i finançament

Es caracteritzen per l'ús de vies alternatives als crèdits i préstecs bancaris clàssics i a les subvencions de l'Administració pública de les quals depenen gran part de les entitats per poder finançar els seus projectes, però que són cada cop més escasses en un context de profunda crisi moral, econòmica i social. Com a resultat d'això, els promotors de projectes recorren a opcions de finançament alternatiu com són:

- La banca ètica. Bancs que incorporen la noció de rendibilitat i viabilitat de les inversions, però tot buscant el benefici social i ambiental de les seves accions. Alguns exemples són Triodos Bank o FIARE, però també les cooperatives de crèdit, com són Coop57, OikoCredit, etc. Coop57 és una cooperativa de serveis que destina els recursos propis a donar préstecs a projectes d'economia social que promoguin l'ocupació, fomentin el cooperativisme, l'associacionisme i la solidaritat en general, i promoguin la sostenibilitat sobre la base de principis ètics i solidaris.⁷
- Els grups d'estalvi social territorial. Afavoreixen l'estalvi de persones individuals o col·lectius cap a projectes comunitaris i d'economia social. Es tracta de petites inversions

⁷ <http://www.coop57.coop>.

a escala local destinades a donar suport a iniciatives que no es poden beneficiar del finançament públic o privat.

- Les fundacions o xarxes poden arribar a oferir recursos de finançament privat al marge de recursos públics gestionant fons privats generats a partir de donacions i que tenen com a objectiu finançar projectes que generen oportunitats. És el cas de la Fundació Acció Solidària Contra l'Atur, responsable d'un fons privat generat a partir de donacions amb l'objectiu de finançar projectes que garanteixin la inserció laboral de persones en situació d'atur.⁸
- El micromecenatge (conegut majoritàriament pel terme anglosaxó *crowdfunding*) agrupa totes aquelles iniciatives col·lectives o plataformes web en les quals promotors de projectes conviden privats a compartir els seus projectes en forma de donacions fins que s'assoleixi el capital necessari per arrencar la iniciativa. Una de les experiències d'AS identificades es va desenvolupar arran d'una d'aquestes plataformes de *crowdfunding*, com Verkami, totSuma o Lemon Fruits.

⁸ <http://accio.pangea.org>.

2. Aportacions de l'agricultura social al desenvolupament local

El mapa de l'AS proporcionat en la secció anterior ens permet descobrir un sector innovador prometedor amb molt potencial. Seguidament, es presenten una per una les diverses aportacions de l'AS al desenvolupament local, les quals s'han identificat a través de l'anàlisi del context europeu i de la situació de l'AS a Catalunya.

2.1. Ocupació, apoderament i millora de la salut de col·lectius en risc d'exclusió

Totes les experiències d'AS detectades arreu de Catalunya en el marc del projecte de RecerCaixa tenen com a objectiu principal la inserció laboral i social de col·lectius en risc d'exclusió social. És a dir, tenen la voluntat d'oferir:

- Un lloc de treball digne per a persones amb dificultats d'inserció en el mercat laboral ordinari a causa d'una difícil empleabilitat, d'una banda, i una baixa ocupabilitat, de l'altra. Entenem empleabilitat com la probabilitat que una persona pugui accedir a un lloc de treball i mantenir-lo, o bé adaptar-se a una oferta de feina existent i canviar fàcilment d'ocupació. En canvi, l'ocupabilitat es refereix a la probabilitat d'accedir a un lloc de feina segons les oportunitats i exigències del mercat en un moment donat. La difícil empleabilitat s'explica, en part, per la manca de formació i les limitacions de personal d'acompanyament, mentre que la baixa ocupabilitat rau en la poca quantitat de llocs de treball generats que estiguin adaptats a les especificitats de cada persona. Cal remarcar que aquesta situació s'il·lustra a través de les estadístiques de l'ocupació a Catalunya: la taxa d'ocupació per a persones amb discapacitat és tres vegades inferior a la de la població general, tal com es destaca en l'estudi *Discapacitats i inclusió social*⁹ del Col·lectiu IOÉ.
- Un lloc de treball que permeti estar en contacte amb altres companys de feina per tal de compartir les tasques realitzades i, alhora, garantir la interacció amb altres persones.

A més, l'AS en les experiències catalanes estudiades indica els seus efectes terapèutics i beneficiosos per a la salut de les persones participants. De fet, les tasques que desenvolupen les persones que hi treballen tenen un valor afegit que no tenien les activitats de manipulats industrials, el manteniment d'instal·lacions o bé els treballs gràfics i d'impremta, activitats que desenvolupen la majoria de CET. Arran de la crisi i atesos els resultats

⁹ COL·LECTIU IOÉ (2012), *Discapacitats i inclusió social*, col·l. «Estudis Socials», núm. 33, Obra Social de «La Caixa», Barcelona.

satisfactoris que donen les experiències en explotacions agrícoles, molts CET i moltes EI estan treballant per deixar de banda aquestes activitats i dedicar-se a l'agricultura. La peculiaritat de les activitats agràries rau en la possibilitat de treballar el cicle d'un producte des de la sembra de la llavor fins a la venda i el consum de l'hortalissa o fruita, passant per totes les etapes del cultiu. Les persones esdevenen responsables de tot el procés de creixement dels cultius i experimenten com, gràcies al seu treball, poden recollir-ne els fruits.

L'AS també incideix en una millor educació i formació i permet que persones en risc d'exclusió accedeixin a una formació pràctica que els permet obtenir coneixements i habilitats noves per dur a terme una activitat productiva en el mercat laboral. En els casos en els quals les activitats d'AS se situen en contextos rurals, aquestes prenen un rol importantíssim en la millora de l'educació i la formació, en tant que sovint no hauria estat possible adquirir aquesta formació en el lloc de residència d'aquestes persones si no s'hagués desenvolupat l'activitat d'AS.

A més, hi ha entitats que també generen activitats educatives adreçades al seu entorn. És el cas d'una entitat catalana d'AS que realitza integració sociolaboral de col·lectius en risc d'exclusió en l'àmbit de l'educació ambiental. En concret, ofereix formació en agricultura impartida per les mateixes persones en risc d'exclusió social. Els beneficis, en aquest cas, són compartits: com que la persona beneficiària és protagonista, guanya confiança i autoestima, mentre que el públic rep una formació sobre una temàtica concreta i descobreix una activitat agrícola i un entorn rural específics.

A més, s'observen dos fenòmens que fan pressentir que l'AS té molt de camp a recórrer pel que fa a l'àmbit de l'educació i de la formació.

En primer lloc, en el si de les experiències d'AS detectades, existeixen alguns projectes que, a més de garantir la inserció sociolaboral, ofereixen tallers ocupacionals d'horticultura ecològica, que tenen l'objectiu de dotar dels coneixements bàsics per al maneig d'un hort. En segon lloc, també s'observa que, en paral·lel a les activitats d'agricultura, cada vegada més entitats proposen activitats d'educació ambiental i, a més, manifesten que estan interessades a ampliar la seva oferta formativa a col·lectius amb necessitats especials, més enllà dels grups escolars. Aquest podria constituir un nou filó per crear noves entitats d'AS o bé diversificar les activitats que ofereixen les entitats existents.

L'AS, a més a més de possibilitar la inserció en el mercat laboral, també ofereix activitats terapèutiques. Algunes entitats ofereixen tallers ocupacionals a aquelles persones amb un elevat grau de discapacitat que no permet inserir-les en el mercat de treball.

Finalment, s'ha detectat que l'AS està emergint també com a alternativa de subsistència per a persones que han quedat excloses del sistema. Consisteix en la producció agrària i la transformació agroalimentària que es realitzen per a l'autoconsum i l'intercanvi dels excedents per altres béns i serveis en mercats d'intercanvi que funcionen paral·lelament al sistema monetari i que possibiliten l'establiment de xarxes de suport mutu. Aquesta aportació de l'AS és especialment interessant i valuosa en el context de crisi que estem vivint actualment i que ha portat a l'auge d'un nou perfil de persona en risc d'exclusió: el de les persones que han estat desnonades i que mantenen un deute amb una entitat financera al qual molt probablement no podran fer front al llarg de la seva vida.

2.2. Diversificació econòmica i dinamització agroecològica

En diversos països europeus, l'AS representa una oportunitat per diversificar les activitats a les explotacions agràries oferint part de la finca per portar a terme activitats terapèutiques i/o productives a l'entorn de la producció agrària i ramadera. L'organització i el finançament d'aquestes activitats depenen, en gran part, del model d'estat del benestar establert. Així doncs, mentre que a Holanda (model sociodemocràtic) l'Estat paga al pagès per oferir aquest servei, a Itàlia (model mixt) sovint els pagesos ofereixen l'activitat sense cap remuneració, únicament per la satisfacció de contribuir a la integració social i a la salut de les persones que ho necessiten, o bé integren aquestes persones a l'activitat productiva de l'explotació (destaquen els projectes liderats per cooperatives agràries).

Actualment a Catalunya observem que moltes entitats estableixen aliances amb pagesos per tal que els cedeixin terrenys i els assessorin i/o acompanyin en el desenvolupament de la tasca productiva. En l'estudi elaborat, s'han observat diverses fórmules de cooperació:

- Un pagès està interessat, sota la forma d'una relació no monetària, a incorporar persones a la seva finca per fer tasques manuals (sovint arrencar males herbes) i a canvi els usuaris no paguen lloguer i mantenen la finca. Es tracta d'un simple intercanvi de serveis.
- Un pagès col·labora en el projecte d'AS i deixa a disposició del col·lectiu un terreny per conrear i, alhora, assessora i fa de tutor del grup; a canvi, rep una remuneració.
- En algun cas, els terrenys no els cedeix un pagès, sinó una administració local que és propietària de terrenys agrícoles. Com a contrapartida, l'entitat privada encarregada del projecte es compromet a mantenir les instal·lacions i la finca.

En resum, la incorporació d'activitats d'AS a finques productives permet diversificar fonts d'ingressos, però també pot aportar altres beneficis no monetaris, alhora que aporta valor a les explotacions agràries, en tant que contribueixen a un projecte social.

Més enllà de la diversificació econòmica, l'AS també ofereix un ventall ampli de noves oportunitats per a empreses que necessiten canviar la seva activitat. En particular, permet obrir noves línies de negoci en el cas d'entitats que pateixen especialment el context de crisi actual, com és el cas de les empreses especialitzades en jardineria.

A la multifuncionalitat agrària de les explotacions d'AS i la diversificació econòmica de les entitats, s'hi suma un valor afegit important de l'AS i que permet situar-la, entre altres segments de mercats, en el dels productes ecològics. La majoria de les entitats d'AS aposten per la producció agroecològica: un 62% de les entitats ho fan, contra un 38% que no la inclouen a les seves explotacions. Per agroecològic, entenem la pràctica de l'agricultura ecològica a la qual s'afegeix una sèrie de pràctiques que busquen una transformació social, econòmica i cultural en el sector agrari. Inclou tècniques de cultiu en les quals es recuperen tècniques i pràctiques tradicionals, s'incorporen coneixements tècnics, i es conserven, s'intercanvien i es recuperen varietats locals d'espècies hortícoles. En l'àmbit social, es treballa per una remuneració justa del pagès i la dignificació de la professió agrícola i es fomenta el treball col·lectiu. Econòmicament es tendeix a instaurar una relació directa entre els productors i els consumidors finals a través del foment dels circuits curts

de comercialització i de la distribució local del producte, i es busquen uns preus justos per a tothom (tant per al pagès com per al consumidor final). Finalment, es divulga el coneixement i la praxi agroecològica als altres, tot fomentant la presa de decisions col·lectives, autogestionades i assembleàries amb l'objectiu d'avançar com a societat cap a la sobirania alimentària.

2.3. Dotació i millora de serveis a les àrees rurals

L'AS proporciona serveis d'atenció socio sanitària en territoris on aquests recursos presenten clares mancances que provocaven que les persones dels col·lectius en risc d'exclusió social, principalment per raons de salut, haguessin de migrar cap a les ciutats. D'aquesta manera, la presència d'una iniciativa d'AS pot ajudar a l'assentament de la població més vulnerable, la creació d'infraestructures i la cohesió social a les àrees rurals.

Pel que fa la millora de serveis ja existents, cal tenir en ment quina és la seva missió. Tal com la defineix l'Organització Mundial de la Salut, la salut no és tan sols l'absència de malaltia, sinó l'estat total de benestar físic, psíquic i espiritual. En aquest sentit, el conjunt dels serveis socio sanitàris ha de buscar millorar la qualitat de vida de les persones beneficiàries i és precisament l'objectiu que persegueixen les entitats d'AS a Catalunya: garantir i millorar la qualitat de vida de persones amb necessitats especials. De fet, els promotors de projectes d'AS a Catalunya observen que les activitats de manipulació d'aliments i de treball amb els conreus afavoreixen el benestar dels col·lectius beneficiaris i destaquen els efectes terapèutics del treball en un entorn rural i agrícola.

En efecte, diversos estudis (Aldridge i Sempik, 2005) han demostrat que la pràctica agrícola afavoreix una vida sana, permet recobrar l'equilibri mental, fomenta l'autoestima i l'autoconfiança, estimula les relacions socials i ajuda a reduir l'estrès.

Les tasques desenvolupades a Catalunya en el marc dels projectes d'AS són concretes, personalitzades i adaptades en funció de les característiques individuals, i consisteixen, majoritàriament, en activitats físiques i treball manual (arrencar males herbes, collir les fruites i verdures de l'hort o bé elaborar cistelles i productes alimentaris, entre d'altres) que requereixen atenció, ajuden a concentrar-se i eviten la dispersió mental. Són tasques que impliquen també diferents sentits, en tant que s'han d'observar els cultius i sentir els sons, les olors i les textures de la fauna i flora de la finca i de l'entorn. Són activitats que atorguen una responsabilitat als seus beneficiaris, els ajuden a ser autònoms i, sobretot, fan que se sentin orgullosos i satisfets de les tasques complertes.

A més, les entitats d'AS a Catalunya compten sovint amb treballadors socials que porten a terme tasques de seguiment i d'acompanyament de les persones en risc d'exclusió. Aquest personal de suport està representat per monitors, professionals de la Xarxa de Salut Mental de Catalunya o treballadors socials, que estan formats en àmbits específics (psicologia, psiquiatria, educació social, etc.). Els CET i les EI tenen l'obligació de contractar personal de suport per acompanyar les persones amb discapacitats. En el cas dels CET, les unitats de suport a l'activitat professional (USAP) agrupen tot el personal de suport i són obligatòries en el cas que una entitat compti a la seva plantilla amb més de 5 perso-

nes amb discapacitats. En el cas de les EI, estan obligades a realitzar un itinerari d'inserció amb uns cursos de formació, un seguiment i una inserció a l'empresa ordinària per a cada treballador.

A més dels serveis de creació d'ocupació i acompanyament per a la inserció de persones amb risc d'exclusió, arreu d'Europa hi ha experiències de serveis que s'han organitzat des de les entitats que fan AS per tal de cobrir necessitats específiques de les comunitats on actuen, com ara llars d'infants i centres de dia per a la gent gran. Si bé a Catalunya no es té constància de cap actuació en aquest sentit, atesa la situació d'incertesa sobre el finançament de diverses iniciatives, aquesta podria ser una nova línia de negoci a desenvolupar per algunes entitats, aprofitant el coneixement, l'experiència i el personal especialitzat en serveis socials i sanitaris de què disposen.

Finalment, cal remarcar que el desenvolupament de l'AS a Catalunya permet reduir la despesa pública en matèria de salut. Si bé les entitats principals que porten projectes d'AS són entitats privades que depenen de subvencions del Govern de la Generalitat per cobrir despeses de personal i de funcionament, cal saber que la inversió pública en aquest sector és, de fet, un actiu molt important perquè fomenta l'ocupació, millora els serveis d'atenció sociosanitària vers certs col·lectius i genera activitat econòmica. De fet, en el marc d'una jornada organitzada per Entitats Catalanes d'Acció Social (ECAS) l'11 de març del 2013, es van presentar els resultats d'aplicar un mètode per calcular el retorn de la inversió feta per l'Administració: el mètode SROI (*Social Return on Investment*), amb l'objectiu de demostrar que l'acció social també té un retorn en la societat. En el cas dels CET, aplicant el mètode SROI van obtenir el resultat que, per cada euro invertit en els CET catalans, aquests retornen 3,24 euros a la societat.

2.4. Cooperació públicoprivada, creació de xarxes i promoció de la nova economia: un canvi de paradigma social

Tal com s'ha explicat, la major part dels projectes d'AS identificats a Catalunya són promoguts des del sector privat, concretament per fundacions privades i cooperatives d'iniciativa social, les quals impulsen CET i EI per dur a terme els projectes d'inserció socio-laboral. Algunes han sorgit amb el suport inicial de les administracions locals, que les han promogut i acompanyat fins que han pogut caminar per si soles.

Tot i l'existència de casos reeixits de cooperació públicoprivada, en la major part d'experiències la relació entre els agents públics i privats es limita a la sol·licitud i concessió de subvencions. Actualment, en el cas d'entitats que van escollir la modalitat CET o EI per realitzar la inserció laboral dels seus col·lectius, els ajuts es veuen greument amenaçats per les retallades en el tercer sector social, fet que posa en perill l'existència de molts projectes i els llocs de treball associats.

Creació de xarxes

L'AS a casa nostra, igual que en molts altres països europeus, segueix un procés d'implementació *bottom-up*, és a dir, s'està estenent gràcies al sorgiment d'iniciatives des de la

base social, els resultats de les quals estan fent despertar l'interès dels agents amb capacitat de presa de decisions sobre el desenvolupament local.

Així mateix, es comença a establir un treball en xarxa que pot ser molt enriquidor per a les experiències d'AS existents. Es tracta de la Xarxa AgroSocial de la Fundació Catalunya - La Pedrera,¹⁰ creada l'any 2011, que ofereix acompanyament a aquells emprenedors socials catalans en l'àmbit de l'AS que estiguin en procés de creació de la seva entitat o que s'hagin decidit a obrir una nova línia de producció. En concret, la Xarxa aporta a les empreses un suport en el disseny del pla de negoci, en la concessió d'ajuts i incentius, en la difusió i la comunicació, així com un seguiment i acompanyament en el primer any de posada en funcionament del projecte. La Xarxa compta amb emprenedors i empreses rurals i amb grups de Business Angels, institucions públiques i privades que tenen interès a finançar iniciatives d'aquest tipus. De moment, la Xarxa compta amb 23 empreses catalanes.

Promoció de la nova economia

L'AS permet la integració social de persones en risc d'exclusió, en tant que posa en relleu les seves capacitats, les potencia i les dóna a conèixer a la comunitat local on actua. Passen de ser persones en risc d'exclusió a ser les persones que ens proveeixen d'aliments, la qual cosa fa possible que emergeixi una nova economia on es posa de manifest que totes les persones poden fer la seva contribució i generar valor en la societat on actuen. Alhora, permet que els serveis socials guanyin en eficiència, en tant que aquestes persones passen de ser subjectes passius, únicament receptors de beneficència i/o serveis per part de l'Administració pública, a ser actives en la vida de la comunitat i l'economia local.

Finalment, també es valora la capacitat de l'AS i les entitats que la duen a terme a l'hora de crear xarxa i promoure la cooperació publicoprivada, en tant que, gràcies a aquesta aposta, s'aconsegueix el foment i la consolidació d'una nova economia social i solidària.

¹⁰ www.fundaciocatalunya-lapedrera.com.

3. Recomanacions per impulsar l'agricultura social a Catalunya

3.1. L'agricultura social, un sector amb potencialitats, però també amb problemes clau i debilitats

Malgrat les potencialitats de l'AS a Catalunya, s'ha observat que el sector pateix una sèrie de mancances i està marcat per una sèrie de debilitats que en justifiquen també el disseny d'una estratègia d'impuls.

D'una banda, si bé les institucions polítiques reconeixen l'AS, caldria oferir una política específica per a aquest sector en matèria de benestar social, així com proporcionar a les entitats que treballen en aquest sector un reconeixement jurídic i institucional que en garanteixi el desenvolupament. A més a més, les entitats indiquen que estan sotmeses a molts entrebancs, com ara l'excessiva burocràcia en el sector agroalimentari. Les experiències d'AS també pateixen un escàs reconeixement de la seva tasca social, juntament amb un desconeixement del que és exactament l'AS, tant pel que fa la tipologia d'activitats i als col·lectius beneficiaris com pel que fa als territoris on s'assenten els projectes.

D'altra banda, el mateix sector destaca una sèrie de debilitats internes o degudes a la conjuntura actual com són:

- La minimització dels recursos públics en l'àmbit socio sanitari i en el finançament d'iniciatives d'acció social. El context actual de retallades frena la concessió de subvencions a entitats del tercer sector social, com són els CET i les EI.
- La poca cohesió del mateix sector a causa del fet que les experiències es troben disperses pel territori i no hi ha cap xarxa que les agrupi totes, la qual cosa donaria visibilitat a tot el sector de l'AS en el seu conjunt.
- L'escassa relació entre l'àmbit socio sanitari i l'activitat agrària que, tot i que constitueixen els dos pilars de l'AS, no interactuen gaire i es desconeixen mútuament.
- Les limitacions en l'ocupació de col·lectius en risc d'exclusió a causa de la dificultat d'adequar les feines de les entitats d'AS a les necessitats, de vegades molt específiques, dels col·lectius beneficiaris.

3.2. Cinc eixos per treballar en una estratègia d'impuls de l'agricultura social arreu de Catalunya

Arran del treball de recerca bibliogràfic i de l'anàlisi de les entrevistes realitzades en el marc del projecte de RecerCaixa, s'han elaborat unes recomanacions per treballar en la definició d'una estratègia que permeti impulsar l'AS a Catalunya. Aquestes recomanacions

s'articulen en els cinc eixos que es presenten a continuació i impliquen diversitat d'agents: administració, promotors de projectes d'AS, col·lectius beneficiaris i ciutadania en general.

a) Context social i econòmic

- Fomentar l'AS com a sector de l'economia social, difondre-la i donar-li visibilitat a través de la creació d'un programa específic d'emprenedoria en el camp de l'AS o l'ampliació dels programes per al foment d'iniciatives d'economia social, en els quals es presenti l'AS com un sector emergent i amb àmplies potencialitats.

b) Consolidació i impuls de l'AS

- Elaborar un marc jurídic i normatiu propi per a l'AS, consensuat i dissenyat de manera conjunta entre els agents del sector i els òrgans de govern competents, per presentar-lo com a proposta de llei al Parlament de Catalunya.
- Incloure l'AS en les polítiques públiques mitjançant la creació d'una comissió interdepartamental (Departament de Benestar Social i Família, Departament d'Acció Social i Ciutadania, Departament de Salut, Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Ambient, i Departament de Territori i Sostenibilitat) en la qual es tracti explícitament l'AS com una activitat amb un alt potencial, que cal integrar en les polítiques públiques.
- Avaluar el retorn social i l'eficiència dels recursos públics. En efecte, els ajuts i les subvencions destinades a les experiències d'AS són inversions amb un benefici clar, ja que, d'una banda, les entitats d'AS són proveïdores de serveis d'atenció social, i de l'altra, tenen un retorn social elevat. L'ocupació que generen les activitats d'AS facilita una menor dependència dels serveis socio-sanitaris, ja que en si mateixa és una activitat que ofereix un servei terapèutic mitjançant personal de suport especialitzat.

c) Dotació de recursos i infraestructures

- Facilitar l'accés a vies alternatives de finançament gràcies a l'organització de jornades o tallers sobre aquest tema per a projectes d'AS que hi estiguin interessats i en les quals es convidarien persones implicades en experiències d'AS que hagin emprat alguna d'aquestes vies de finançament. També es podrien dur a terme sessions de *networking* entre experiències d'AS que busquin finançament i possibles inversors provinents de la banca ètica, cooperatives de serveis financers ètics i solidaris, plataformes de micro-mecenatge, grups d'estalvi solidari territorial (GEST), etc.
- Crear i gestionar un banc de terres per a l'AS mitjançant la col·laboració amb els bancs de terres existents (Projecte Grípià - Associació Rurbans o Node Garraf) i en creació (Terra Franca) per donar el suport i l'acompanyament necessari als pagesos i les entitats en el procés d'accés a terres agrícoles.

d) Cohesió interna del sector

- Crear una plataforma d'AS que agrupi totes les entitats d'AS, que doni suport i assessorament a les experiències en els diferents àmbits que intervenen en la seva activitat, les faci visibles i fomenti les trobades entre agents i l'intercanvi d'experiències entre les iniciatives.

e) Ampliació i extensió de l'AS

- Diversificar les experiències. Amb aquesta finalitat, caldria elaborar estudis conjuntament amb les entitats del tercer sector social i el sector agrari per explorar i avaluar les potencialitats d'ampliació dels àmbits d'actuació de l'AS.
- Fomentar l'AS com a estratègia per al desenvolupament local a través de la creació de programes específics per part dels ens locals i la previsió d'aquestes activitats en els plans estratègics per fomentar la implantació d'experiències d'AS com a estratègia de desenvolupament local.
- Formació específica per als professionals del sector sobre la gestió de projectes d'economia social, maneig de finques agropecuàries, treball amb col·lectius en risc d'exclusió i comercialització de productes agroalimentaris, entre d'altres.

Bibliografia

COL·LECTIU IOÉ. *Discapacitats i inclusió social*. Barcelona: Obra Social «La Caixa», 2012. (Estudis Socials; 33).

DESSEIN J.; BOCK, B. *Green Care in Agriculture*. COST866, The Economics of Green Care in Agriculture, 2010.

Dictamen del Comitè Econòmic i Social Europeu sobre el tema «L'agricultura social: els serveis assistencials ecològics i les polítiques sociosanitàries». Dictamen d'iniciativa, 2013/C 44/07.

DI IACOVO, Francesco. *Policy Issues, Project So Far: Social Services in Multifunctional Farms*. Deliverable 13. Project con-funded by the European Commission with in the Sixth Framework programme (2002-2006), 2006.

— Report conference *Linking rural development and social farming, case study Italy* (30 setembre - 1 octubre 2010).

ESPING-ANDERSEN, Gösta. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Polity Press, Basil Blackwell. 1990. (Versió espanyola: *Los tres mundos del estado de bienestar*. València: Edicions Alfons el Magnànim, 1993).

Final Report – SO FAR (Social Services in Multifunctional Farms - Social Farming). Project coordinator name: Francesco Di Iacovo. Project coordinator organisation name: University of Pisa, Department of Animal Production, 2009.

HAMANS, Toon. Report conference *Linking rural development and social farming, case study Flanders* (30 setembre - 1 octubre de 2010).

HARRIS, M. [et al.]. *Doing services differently: local innovation for disabled people and their families*. The New Economics Foundation, 2012.

HASSINK, Jan. Report conference *Linking Rural Development and Social Farming, case study The Netherlands* (30 setembre - 1 octubre de 2010).

HINE, Rachel. Report Conference *Linking Rural Development and Social Farming, case study United Kingdom* (30 setembre - 1 octubre 2010).

LAOWLOR, E.; KERSLEY, H.; STEED, S. *A Bit Rich: calculating the real value to society of different professions*. The New Economics Foundation, 2009.

«Llei 27/2002, de 20 de desembre, sobre mesures legislatives per regular les empreses d'inserció sociolaboral», *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 3793 (3 gener 2003).

MACRÍ, M. C.; PERITO M. A. *Social agriculture: a pattern between farm innovation, social responsibility and multifunctionality*. Paper prepared for presentation at the 113th EAAE Seminar «The role of knowledge, innovation and human capital in multifunctional agriculture and territorial rural development», Belgrad, República de Sèrbia (9-11 desembre 2009).

MARTÍNEZ COQUE, J.; FERNÁNDEZ PÉREZ, E. *La nueva economía social: otra forma de hacer negocios*.

NOGUÉ, J. [et al.]. *Paisatge i salut*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya, Barcelona. Generalitat de Catalunya. Departament de Salut, 2008. (Plecs de Paisatge, Reflexions; 1).

SCHUESSLER, J. [et al.]. «Impact of support centres for social farming on benefits from live stock in northern Europe». *Outlook on Agriculture*, vol. 40, núm. 4, p. 313-322, 2011.

SEMPIK, J. [et al.]. *Health, well-being and social inclusion. Therapeutic horticulture in the UK*. Bristol: The Policy Press, 2005.

SEMPIK, J.; HINE, R.; WILCOX, D. *Green Care: A conceptual framework. A Report of the Working Group on the Health Benefits of Green Care*. Loughborough: Loughborough University, 2010.

SNOEIJ, Ijsbrand. Report conference *Linking rural development and social farming, case study The Netherlands* (30 setembre - 1 octubre 2010).

WELLEMANS, Koen. Report conference *Linking rural development and social farming, case study Flanders* (30 setembre - 1 octubre 2010).

Pàgines web

Departament d'Empresa i d'Ocupació de la Generalitat de Catalunya: www.gencat.cat

Federació d'Empreses d'Inserció de Catalunya (FEICAT): www.feicat.cat

Federació de Centres Especials de Treball de Catalunya (FECETC): www.fecetc.org

European Rural Network: www.ruraalnetwerk.be

Oficina Virtual de Tràmits de la Generalitat de Catalunya en l'apartat d'«Inserció Laboral»: <http://tramits.gencat.cat/ca>

Xarxa Productes de la Terra: <http://productesdelaterra.diba.cat/>

Fundació Catalunya - La Pedrera: www.fundaciocatalunya-lapedrera.com

**Diputació
Barcelona** | Àrea de Desenvolupament
Econòmic Local

**Oficina Tècnica d'Estratègies
per al Desenvolupament Econòmic**

Travessera de les Corts, 131-159

Recinte Maternitat. Pavelló Mestral

08028 Barcelona

Tel. 934 049 171 · Fax 934 022 785

o.estrategiesde@diba.cat · www.diba.cat/promoeco

**Mancomunitat
de Catalunya**